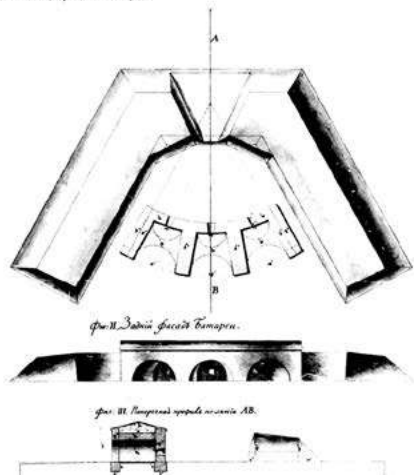


Мал. 2.

фиг. 1. План батареи для трех орудий, со стороны ближайшей к ней каменнотытальной стены или бастиона ее. Служит для артиллерийской батареи.



Мал. 3.

Віталій Рендюк,

магістр історії, вчитель історії

Шустовецького НВК

## СКАРГИ ПОМІЩИКА АРСЕНІЯ КОСЯКОВА ЯК ДЖЕРЕЛА ПРО АГРАРНИЙ РУХ СЕЛА ШУСТОВЕЦЬ КАМ'ЯНЕЦЬКОГО ПОВІТУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1907 Р.

У статті зроблено спробу аналізу скарг місцевого поміщика та відображення у них аграрного руху прикордонного села Шустовець Кам'янецького повіту Подільської губернії.

**Ключові слова:** скарги, аграрний рух, Шустівці, Арсеній Косяков, 1907 р.

Перші десятиліття ХХ століття для Російської імперії виявилися непростими. Складна ситуація на міжнародній політичній арені спровокувала без того невідворотну революцію 1905-1907 рр. За два з половиною роки її тривалості самодержавство певною мірою усвідомило, що для покращення в першу чергу власного становища в імперії необхідні соціальні та політичні зміни в країні. Це проявилось в жовтневому маніфесті 1905 р., у документах, які пом'якшили цензуру тощо. Однак, залишалася суспільна верства, якої не торкнулася царська політика, й надалі перебувала в колишньому становищі. Мова про найчисельніший стан імперії того періоду – селянство.

Селяни Подільської губернії рубежу ХІХ-ХХ ст. свідомо вірили у свого імператора, хоча й більшість з них його ніколи не бачили. Натомість були переконані, що в ході та після Першої російської революції їхнє становище в імперії зміниться на краще. Однак, сподівання селянства перекреслив третьочервневий указ Миколи ІІ про розпуск ІІ Державної Думи, чим завершилися події 1905-1907 рр.

У Подільській губернії рушійну силу революції складали політичні партії та організації. Вдаючись до агентурної та пропагандистської діяльності поміж подільського селянства, вони намагалися залучити їх на свій бік. Характерно, що значною мірою їм це вдалося. Агітаторська робота в селах і невирішеність аграрних питань призвели до селянського руху, який розпочався в роки революційного підйому і не припинявся навіть після червня 1907 р.

Метою розвідки визначено відображення стихійних селянських протестів на прикладі прикордонного з Австро-Угорською імперією села Шустовець Кам'янецького повіту Подільської губернії, яке на момент завершення революції перебувало у власності херсонського поміщика, стат-

ського радника Арсенія Косякова. Як інтелігентна й достатнього мудра, обізнана людина, він залишив після себе багато діловодної документації, що, у свою чергу, є можливістю для спроби відтворити прояви аграрного руху у вказаному населеному пункті. Особливу увагу привертають письмові скарги поміщика про бездіяльність місцевої влади у забезпеченні порядку в краї.

Страйки та протести селян і сільськогосподарських робітників у зазначений період історії Шустовець вперше описано місцевим краєзнавцем Михайлом Танасковим у своїй рукописній «Історії села Шустовець» [2, арк. 42-43].

В історичній літературі вміщено факти про активне поширення українськими соціал-демократами видань у Шустівцях ще в період революції 1905-1907 рр. [3, с. 152]. Вже на початку червня 1907 р. на вулицях села було розкидано гектографовані прокламації Спілки «малоросійською» мовою. За підозрою в цьому було затримано сина місцевого священика, вихованця Подільської гімназії А. О. Панкєєва. При обшуку в нього було виявлено 14 примірників прокламацій, що спонукали селян до об'єднання в союзи з метою ліквідації панського свавілля [1, с. 68-69].

Відомості про червневі заворушення в Шустівцях зафіксовані поміщиком Арсенієм Косяковим у телеграмі від 5 липня 1907 р., адресованій Подільському губернатору Олександрю Ейлеру. У своєму зверненні він написав: «Хвиля аграрного руху накрила і мене. Мирні мої відносини з селянами села Шустовець, у якому знаходиться моє помістя, вперше порушено» [4, арк. 26]. Як з'ясувалося, у економії поміщика в ніч з 15 на 16 червня невстановлені особи зруйнували частину кам'яної стіни, яка була межею між поміщицькими землями для обробітку і селом, витоптали коноплю та викосили по декілька сажнів кукурудзи на городах селян, які напередодні працювали на землі Косякова.

Крім цього, по селі розкидано листи з погрозами селянам спалити їхні хати, якщо вони самі і їх діти будуть служити та працювати в економії. Зруйновану раніше кам'яну стіну було відновлено, але наступної ночі вчергове розкидано, а від поміщика навіть втік прикажчик [4, арк. 26-26зв]. Очевидно, локальні заворушення, вчинені агітаторами, наводили жах на деяких місцевих селян, бо ті навіть не з'являлися на вже оплачені роботи. У своїй скарзі губернатору Косяков чітко прокоментував: «Жодні згоди з ними неможливі, бо своїх вимог вони мені не висувають, натомість розкидають листи з погрозами і цілі кіпи гектографованих прокламацій соціал-демократів кам'янецького відділку» [4, арк. 26зв].

На думку поміщика Косякова, серед причини, які викликали аграрний рух, були «класова боротьба, малоземелля та безправний стан селянства», а сам його прояв власник Шустовець розцінив як стихійний і несвідомий хід аграрних безпорядків» [4, арк. 26зв-27]. Арсеній Іванович жалівся губерна-

тору Ейлеру, що обставини, які склалися, поставили під загрозу врожай, бо в нього на полі біля тридцяти тисяч пудів дозріваючого хліба: якщо він його там кине, це стане для нього непосильною жертвою [4, арк. 26зв].

Очевидно, що звернення в поліцію та до губернатора виявилися марними, оскільки аграрні протести в Шустівцях лише посилювалися. За поміччю поміщик Косяков звернувся особисто до генерал-губернатора Південно-Західного краю. У телеграмі від 11 липня 1907 р. він повідомляв, що в селі вже місяць орудує угруповання негідників, які щоночі розкидають революційні прокламації і листи на території його економії, а мешканці сусідніх сіл відмовляються працювати в нього, чим зумовлюють «загибель» урожаю [4, арк. 28-29].

Селянам, які працювали в поміщицькій економії, вдалося затримати на місці злочину двох осіб, однак поліція їх не арештовувала, тому підозрювані залишилися на волі [4, арк. 29-30]. Поміщик відзначив терористичну діяльність селянських юнаків Антона Сарахмана та Івана Кавецького, які в ніч на 9 липня розбили вікна в будинку мешканця села Григораша. На воротах цього селянина виявлено наклеєного листа загрозливого характеру. Працівниками правоохоронних органів було проведено арешт у помісті Арсенія Косякова і за підозрілу діяльність селян Сарахмана і Кавецького взято під варту. Згідно з ст. 21 Положення про посилену охорону, затриманих вкинули до в'язниці [4, арк. 25].

Маючи потребу в терміновому зборі літнього урожаю у своїй економії, поміщик Арсеній Косяков найняв сільськогосподарських робітників сусіднього села Кізя, обіцявши їм за це подвійну оплату праці. Наступного дня двадцять замаскованих шустовецьких чоловіків із засідки напали і побили селян, які підводами поверталися додому [4, арк. 24зв].

13 серпня 1907 р. поміщик знову телеграфував у Київ, де піддав критиці місцеві правоохоронні органи, роблячи акцент на тому, що «завдана шкода показала населенню і агітаторам повну нездатність влади у виявленні винуватців подій, чим сприяла подальшому загостренню відносин на селі» [4, арк. 31]. Затриманий раніше син місцевого священика, який вже неодноразово притягувався поліцейськими до відповідальності, спочатку був арештований і переданий в розпорядження начальника Подільського губернського жандармського управління, але згодом, звільнений під заставу, повернувся в Шустівці. Косяков знову поклопотався на необхідності вислати з села священика Панкєєвича з синами та головного агітатора – селянина Омеляна Сарахмана [4, арк. 25, 31].

Через місяць, 22 вересня 1907 р., подільський віце-губернатор надіслав генерал-губернатору Південно-Західного краю рапорт про результати слідчих дій в помісті статського радника Арсенія Косякова. У донесенні

йшлося, що в другій половині червня цього року пристав І стану Кам'янецького повіту виїздив у село для з'ясування обставин справи. За словами віце-губернатора, правоохоронцю не довелося нічого робити, оскільки «всі робітники залишилися на своїх місцях і ніхто економії не думав покидати» [4, арк. 24].

Мировим посередником був зібраний схід села Шустовець, на якому він роз'яснював селянам незаконність їх вчинків і шкоду від страйків. Окремі селяни повідомили, що не відмовлялися від роботи, а були зайняті збиранням власного хліба. Інші ж вказували, що поміщик не кликав їх на роботи, а самі не мали бажання напрошуватися. Окрема частина селян скаржилися на Косякова за грубу поведінку і неналежну платню [4, арк. 24зв].

У справі про залякування невідомими особами селян села Кізя, що працювали в економії пана Косякова, у Шустівцях працював помічник Кам'янецького справника. За його свідченнями, під час допиту осіб з економії і мешканців села Кізя з'ясувалося, що при нападі невідомі особи жодних побоїв їм не завдавали, а самі вони, сільськогосподарські робітники, втекли від переляку [4, арк. 24зв]. Працівники поліцейських установ губернії дійшли висновку, що цей випадок був симульований самими робітниками, однак, для збереження порядку в Шустівцях залишилися двоє стражників.

Аналізуючи скарги поміщика Арсенія Косякова, бачимо, що протягом другої половини червня і середини 1907 р. з боку агітаторів та протестуючих погрози про підпали існували лише у вербальній формі. Однак, 30 вересня цього ж року на адресу Подільського губернатора надійшов офіційний лист генерал-губернатора Південно-Західного краю, у якому знову йшлося про прохання Косякова забезпечити спокій і порядок у його помісті. Цього разу в Києві розпорядилися провести ретельне розслідування і вжити заходів, щоб припинити в Шустівцях безпорядки, які відтепер майже у всіх випадках завершувалися підпалами [4, арк. 36].

10 жовтня 1907 р. з канцелярії Подільського губернатора до Києва було відправлено детальний звіт про розслідування інцидентів з підпалами в економії шустовецького поміщика Арсенія Косякова. З'ясовано, що вдень, 23 вересня згоріли дві скирти соломи і полови на суму 750 крб. Солома була застрахована у Варшавському страховому товаристві на суму в 500 крб [4, арк. 38].

На місце вчинення протиправних дій до економії Косякова відправилися співробітники правоохоронних органів губернії. У ході дізнання з'ясувалося, що причиною пожежі став умисний підпал. У канцелярії Подільського губернатора запевняли, що підпал вчинили місцеві селяни з метою помсти. Солома, яка згоріла, належала особам, котрі працювали в економії і селянам,

які не підтримували страйків та протестів влітку 1906 р. [4, арк. 38]. Скирти соломи, що належали поміщику особисто, ніхто не чіпав, хоча підпалити їх не викликало б у селян жодних складнощів.

Матеріали проведеного дізнання в Шустівцях були передані у відання судового слідчого 2-ї дільниці Кам'янецького повіту. Користуючись нагодою, поміщик Косяков знову поскаржився на безпорядки, на що отримав запевнення губернатора втрутитися у вирішення цього питання і надіслати Кам'янецького повітового справника для проведення особистого розслідування [4, арк. 38зв.].

Немає єдиного твердження в тому, що перешкождало вирішенню питань у поміщицькій економії, однак, варто погодитися про присутність тут суб'єктивного фактора. Поміщик Арсеній Косяков намагався вирішувати проблеми ліберально та помірковано, що підтверджується його епістолярною спадщиною. В одному з листів, адресованому губернатору Поділля Олександру Ейлеру, власник Шустовець акцентував увагу: «Я звертаюся до Вас з покірним проханням надати мені можливе законне сприяння, оскільки прибуття в мою економію козаків-драгунів і збройних сил менше всього відповідає моїм проханням. Мені ще потрібно жити й працювати і втікати від них (селян – *авт.*) не збираюся. Особисті переконання не дозволяють мені сприяти проливанню крові людей, з якими я мирно жив усі сімнадцять років» [4, арк. 27].

Поміщика Косякова зовсім не задовольняла діяльність губернських органів влади. Це чітко простежується з чималої кількості його скарг, адресованих як Подільському губернатору, так і губернатору Південно-Західного краю особисто. Він неодноразово відзначав, що не знає випадків, коли хоча б одного агітатора було виявлено та покарано, при цьому, наголошував на відсутності тих, хто мав би це виконувати: «Від мене до станового 30 верств, до урядника – 20, до справника далеко, як до Бога. Я мав щастя двічі бачити архієрея, ніколи не бачив справника, а 16 червня цього року мав за честь вперше побачити станового» [4, арк. 27].

Арсеній Іванович з власної позиції оцінював ситуацію, що склалася після червня 1907 р.: «Авторитет влади впав, це усвідомлює кожен сільський хлопчик, його не можуть підняти польові суди і каральні експедиції» [4, арк. 27]. Для відновлення внутрішнього порядку поміщик рекомендує провести реформи, за яких «потрібно вселяти людям свідомість, що покарання – необхідний елемент, як грім після блискавки, як категоричний імператив. За таких умов добовий арешт принесе більше користі, ніж розстріл» [4, арк. 27зв.].

Збереглися відомості, що у 1907 р. поміщик Арсеній Косяков прийняв рішення про поступовий продаж своїх володінь у селі Шустівцях. Остан-

ню свою земельну ділянку він продав у 1912 р. [2, арк. 43] та емігрував до Франції. Подальша його доля залишається невідомою.

Революція 1905-1907 рр. та післяреволюційний період позначилися для соціально-економічного життя сіл Подільської губернії аграрним рухом, який проявився в стихійних заворушеннях та селянських протестах проти влади на місцях. Помітним є те, що селяни, які влилися в аграрний рух у Шустівцях, діяли несвідомо і необдумано. Своєрідними каталізаторами заворушень на селі ставали активісти місцевих політичних партій та організацій, які пропагували серед селян свої погляди та ідеї, сподіваючись за допомогою останніх поширити свій вплив.

На наше переконання, не є виключенням те, що селяни повністю підтримували ідеї місцевих партійних і непартійних організацій. Майже цілковита їх неграмотність не могла дозволити їм прочитати і усвідомити їхні програмові цілі. Вважаємо, що з боку організаторів заворушень у селах могли мати місце обіцянки або навіть незначні заохочення.

Херсонський поміщик, статський радник і власник Шустовець Арсеній Іванович Косяков повністю намагався тримати під контролем ситуацію у своїй економії під час аграрних заворушень у червні – жовтні 1907 р. При оцінці обставин, що склалися, Косяков показав себе лояльним та поміркованим поміщиком, який мирно співіснував з мешканцями села. У більшості випадків він пропонував компроміс при вирішенні селянських питань та засуджував жорстокі поліцейські придушення заворушень у селі.

Скарги поміщика чітко демонструють стихійний поділ Шустовець на дві категорії. До першої ввійшли ті особи, котрих не задовольняла присутність поміщика в селі та встановлені ним порядки. Інша частина селян прихильно ставилися до Арсенія Косякова й, не заважаючи на заворушення, продовжували працювати в економії. Між цими категоріями селян часто траплялися невеликі провокаційні загострення відносин, однак, більшість з них завершувалися примиренням.

Селянські заворушення в селі Шустівцях продемонстрували недієздатність губернських органів влади і правопорядку навести лад у краї, за що були розкритиковані поміщиком Косяковим у писемних скаргах, адресованих вищим органам управління Південно-Західного краю.

Скарги є повністю суб'єктивними писемними джерелами, які лише односторонньо подають бачення окремих подій, явищ і фактів. Проте, скарги поміщика Арсенія Косякова залишаються одними з основних свідчень, у яких відображено відгомін революції 1905-1907 рр. та аграрний рух у селі Шустівці Кам'янецького повіту Подільської губернії.

### Список використаних джерел та літератури

1. Глушковецький А. Л. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії / Анатолій Глушковецький. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. – 400 с.
2. Танасков М. Історія села Шустовець / Михайло Танасков. – Б. м., б.р. – 59 арк.
3. Федьков О. М. Політичні партії і селянство в 1905-1907 роки (діяльність партійних і непартійних організацій в селах Правобережної України): монографія / Олександр Федьков. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2007. – 248 с.
4. Центральний державний архів України в м. Києві, ф. 442, оп. 857, спр. 41.